

НЕОБХОДИМА ЛИ Е УПОТРЕБАТА НА СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ОСНОВАТЕЛНОСТ НА УБЕЖДЕНИЯТА?

Философията:
предизвикателства
и перспективи

Анна Иванова

IS THE USE OF EVIDENCE NECESSARY FOR THE JUSTIFICATION OF BELIEFS?

Anna Ivanova

Abstract: The article analyses the conflicting views of reliabilism and evidentialism on the following question – What is the leading condition in ascribing justification to beliefs: reliability or evaluation through evidence. The evidentialist view is defended by arguments, derived from the linguistic practices of ascribing justification in complex conditions. The generality problem is interpreted as an exemplification of the complexity of cognitive situations and it is argued that complexity requires reference to the mental states as a means for ascribing justification. Reliability is also recognized as a factor for ascribing justification to some beliefs when it serves as a type of evidence.

Key words: justification, evidence, reliability, generality problem, cognitive complexity.

Увод: видове основателност в епистемологията

За пропозиционалното знание е необходимо агентът не само истинно да вярва, но и основателно. Основателното приемане се нарича още оправдано¹ (вж. Бакалова 2005 и 2012). То се определя от условията за приемане на вярванията. Можем да различим три типа условия за приемане, които са основа за знанието: рационални условия – употребата на рационална методология за формиране и оценка достоверността на дадено убеждение; причинна основа – това са процесите в системата агент–среда, които се осъществяват в познавателната ситуация, и телеологическа основа–условията за приемане, свързани с намеренията и отговорностите на субекта. Така се оформят три групи норми

¹ Терминът е особено подходящ за съвременните подходи в епистемологията, които изследват по-широките условия на основаването, свързани с процесите и действията по приемане на вярванията.

за основателност на убежденията, отклонението от които прави истинното убеждение случайно. По отношение на рационалните условия се утвърждава, че знанието изисква епистемична оценка на достоверността. По отношение на причинните условия се твърди, че истинното убеждение трябва да е свързано с фактите, които са релевантни за предмета на убеждението. По отношение на телеологическите условия се издига изискването, убеждението да е формирано чрез такива действия на агента, които го правят отговорен за него, т.е. убеждението се явява негова заслуга или негово интелектуално достижение. Всяка от тези норми се разглежда от различно направление в съвременната епистемология като основна за решаване на проблема за не-случайността на знанието.

Предметът на дискусията

Рационалната основа на убежденията е свързана с изискването за обосноваване. Тя е критерий за основателност в т.нар. класическа епистемология, доминираща интелектуалния пейзаж на проблематиката до към 60-те год. на XX век. Нарича се още обосноваване от картезиански тип, тъй като нейният нормативен смисъл е свързан с рационалната (критическа) методология. Обосновани в този смисъл са убежденията, които са „проверени“, т.е. осмислени критически, като са взети предвид и възможните възражения срещу тях. Епистемичната оценка се извършва чрез други убеждения или информация – свидетелства, които самостоятелно или заедно могат да се съгласуват или да противоречат на проверяваната пропозиция. Тъй като разглеждането на свидетелства се третира най-често като рационален процес на проследяване на връзки по изводимост и възможни пътища за формиране на убеждението, подходът чрез свидетелства понякога ограничава субектите на знанието до рационалните агенти.

В рилайъбилизма, от друга страна, на преден план е изведена причинната основа за формиране на вярването, която прави знанието неслучаен резултат от действията на агента. Убежденията тук са основателно приети, когато начинът им на пораждаване е надежден – т.е. принадлежи към клас процеси, които често водят до познавателен успех или е резултат от употребата на способности, която употреба е надеждна в същия смисъл. Това е изискване за не-случайност на

знанието, свързано с условията на формиране на убеждението, а не с последващи ментални действия, като например оценка на достоверността. Изводимостта, която често съвпада с оценката по достоверност, също може да бъде в класа на надеждните начини за формиране, но тя не е задължително условие, съществуват и други пътища за създаване на убеждения, които са надеждни. Това означава, че дадено убеждение може да бъде основателно и дори да бъде знание, без агентът да е извършил ментални действия със свидетелства. Рилайъбилизъмът, в допълнение към редицата съществени свои предимства, позволява да се приеме, че основателни убеждения могат да имат и агенти, които не са способни на критическа оценка на вярванията си², което добре се съгласува с някои ситуации от реалната езикова практика.

Разликата между традиционалисткия подход и рилайъбилизма по отношение на въпроса за необходимостта от оценка за достоверност може да се постави като въпрос – необходимо ли е, или не е разглеждането на свидетелства, за да се приеме, че дадено убеждение е основателно. Евиденциализъмът на Ъ. Кони и Р. Фелдман, който е представителен за една осъвременена версия на рационалния тип основателност, и рилайъбилизъмът, като един от най-добре приетите подходи в съвременната епистемология, ни дават два възможни отговора. Те заемат различна позиция относно това коя основа за убежденията е водеща в преценката за основателност и коя следва да се приеме в минималните условия за знание – надеждността или употребата на свидетелства.

В настоящия анализ ще се защитава тезата, че практиките на приписване на основателност в естествения език наклонят везните към тезата на евиденциализма, че употребата на свидетелства е необходимо условие за присъждане на основателност. Различните случаи, в които приписваме основателност от обективна гледна точка, следват логиката на свидетелствата – т.е. преценката за това какви свидетелства би следвало да притежава самият агент и каква следва да бъде тяхната тежест, а не причинните условия за формирането на убеждението. В отговор на алтернативата, предложена от рилайъбилизма, ще бъде разгледана обяснителната теза, че надеждността

² Например много малки деца.

е фактор за основателност, но не сама по себе си, а единствено в качеството ѝ на свидетелство.

Аспектът на комплексност в проблема за общността

В литературата вече съществуват редица аргументи за незаменимостта (indispensibility) на епистемичната оценка на убежденията, продуцирани в дискусиата интернализъм–екстернализъм. Развиват се мисловни експерименти, в които се показва, че в някои случаи, при спазени екстерналистки (причинни) норми за основателност, не бихме приписали знание на субекта, поради липсата на епистемична оценка (вж. напр. Lehrer 1990: 162–164). Не по-малко сериозни обаче са аргументите „против“ изискването за оценка на достоверността чрез употреба на свидетелства. Сред тях основни са семантичната кръговост, безкрайният регрес на основанията, изпадането в скептицизъм, недоопределеността и проблемът за достъпа.

От основно значение за дискусиите е въпросът в кои случаи от езиковата практика се приписва основателност на убежденията. Това придава важност и на въпроса за агентите на знанието. Изискването за рефлексивен достъп, свързано с подхода чрез свидетелства, е ограничаващо, тъй като то отказва основателност на агентите, неспособни на рефлексия. Това изглежда прави причинните подходи по-успешни. Въпреки това съществуват основания да се приеме, че подходът чрез свидетелства все пак по-добре изразява ежедневните употреби и приписването на основателност от рилайъбилитета, чиято норма често се оказва неприложима. Тези основания могат да бъдат извлечени от т.нар. проблем за общността (generality problem), формулиран от Ричард Фелдман (Feldman 1985) – проблем, който дава възможност да се покаже, че интуициите, които ръководят оценката дали дадено убеждение е основателно прието, са свързани със свидетелствата.

Проблемът за общността е засегнат от самия Голдман (Goldman 1979: 12), но получава името си от Фелдман (вж. Feldman 1985), където е разгърнат и е показано неговото решаващо значение. Съгласно изложението на Фелдман проблемът за общността се състои в това, че липсват епистемични критерии за индивидуацията на процеса, а тя определя неговата класификация и следователно – неговата на-

деждност. Всеки конкретен процес принадлежи на множество различни класове от процеси с различен обем и различна надеждност. Нуждаем се от критерий за спецификация на точния клас или поне групата класове, която е релевантна³. В противен случай ще можем да си избираме степента на общност, която ни върши работа, според това дали искаме да разглеждаме процеса като надежден, или не. Проблемът се ползва, за да се покаже, че теорията на рилайъбилитета няма завършен вид поради неопределеност на основното ѝ понятие. Той разкрива и още нещо – ситуация на комплексност на познавателните условия, която насочва към въпроса какво по-принцип подлежи на идентификация в дадена познавателна ситуация. Разкрива ли езиковата практика чрез какво недвусмислено би се определила основателността предвид неизбежната ситуативна комплексност?

Надеждност и свидетелства в комплексни условия

За да дадем отговор на този въпрос, ще модифицираме примера на Голдман по следния начин: нека в конкретен случай на едновременно наблюдение Джоунс и Питър виждат планинска коза. Джоунс вижда козата отблизо, а Питър отдалеко. Питър обаче е далекоглед, а Джоунс – не. Питър е пиан, Джоунс го боли зъб. Питър е внимателен и колеблив, Джоунс е прибързан и самоуверен. Питър има скептическа нагласа, Джоунс има склонност да приема всичко на доверие. Питър е виждал коза 1000 пъти, а Джоунс 1100, но пък Питър няма толкова добра практика в гледането като цяло, защото е по-млад от Джоунс. И накрая, Питър е виждал планинска коза поне още веднъж в пиано състояние, докато Джоунс за първи път гледа коза по време на зъбобол (Goldman 1979: 10).

Как в този случай да се определи надеждността на виждането при всеки поотделно и в сравнителен план? Бихме могли да се опитаме да формализираме ситуацията и да измерваме по съставена сложна ска̀ла. Да оценяваме надеждността на всеки приложим клас при *ceteris paribus* условия, да корелираме тежестта на участие в общия резултат със степента на общност на процеса (колкото по-общ, толкова

³ За нуждата от спецификация говори примерът на Голдман с Джоунс, който вижда планинска коза. Голдман твърди, че приписваме различна основателност при различна надеждност, според това дали Джоунс я вижда отблизо и внимателно, или само ѝ хвърля един поглед отдалеч (Goldman 1979: 10).

с по-малка тежест) и да изчисляваме средна стойност. В стандартния случай обаче е оспоримо дали това е, което практикуващите даден език биха направили, за да определят степента на основателност на убежденията на двамата агенти в познавателната ситуация.

Комплексността е естествена характеристика на всеки акт на познание. Налице е не само многообразие от причинни условия за формиране на дадено вярване, но и многообразие от фактори от сферата на рационалната и телеологическата основа на убежденията. Когато практикуващите даден език приписват основателност или знание на даден агент, те би следвало да избират по определени критерии за релевантност на някои от условията. Надеждността и употребата на свидетелства са условия, които често „участват“ в познавателната ситуация, но тяхната важност зависи от това дали според понятието за основателност и това за знание те се приемат за част от релевантните фактори. За да бъде установено кои условия практикуващите даден език приемат като необходими за основателност на дадено убеждение, следва да се тестват интуициите в случаите с висока комплексност.

Ако Джоунс и Питър формират субективно еднакви образи на животното и използват еднакви по брой и вид свидетелства, то и двамата могат да изведат логически правилно убеждението, че виждат пред себе си планинска коза. В този случай не би имало значение кой от двамата използва по-надеждни процеси или способности за определяне степента на тяхната обосновааност. Интуициите подсказват, че двамата биха вярвали основателно, независимо от разликите в надеждността, тъй като двама души, които разполагат с напълно еднакви субективни основания за приемането на дадена пропозиция, се намират в еднаква епистемична ситуация по отношение на основателността. Трудно представим случай, при който, без разлика в свидетелствата, да се поддържат различни позиции. Това е основна евиденциалистка теза и решаващ аргумент в полза на подхода чрез свидетелства⁴.

Към нея може да се добави изискването, че сравнителната основателност при *ceteris paribus* условия трябва да бъде интересубективно значима. С други думи, една норма за правилност би следвало

⁴ Срв. Feldman 2014: 340.

да позволява да се определи чия преценка – на Джоунс или на Питър – е по-основателна, ако те в еднаква епистемична ситуация преценяват различно. Само обща за различните агенти основа на убежденията може да позволи сравнителната перспектива и измерването степента на основателност. Свидетелствата и приложимите рационални норми, чрез които те подкрепят убежденията, дават възможност за такава обща обективна основа, която е достатъчно проста. Първо, защото кръгът на свидетелствата е ограничен до взетите предвид от самите агенти, и, второ, защото рационалните норми ясно определят за всеки брой и вид свидетелства правилното доксатично отношение към дадена пропозиция – приемане, отхвърляне, въздържане. По-лесно могат да бъдат сравнени свидетелствата на двамата, които те използват за убеждението, и по-трудно – надеждността на процесите в комплексната познавателна ситуация. Затова може да се отстоява тезата, че в езиковата практика, когато се определя дали дадено убеждение е обосновано, най-често се вземат предвид притежаваните от самия агент свидетелства. Агентът, който обективно преценява епистемичната ситуация, в която се намират Питър и Джоунс, вероятно би се обърнал към въпроса за надеждността, само ако двамата притежаваха различни свидетелства и поради това предлагала различни мнения.

Надеждността като свидетелство

Ако има разлика в събраните свидетелства при еднаква епистемична ситуация – ако на Джоунс животното му изглежда различно от на Питър – то тогава на преден план излиза въпросът за надеждността на процесите и способностите, чрез които се формират сетивните данни, съставляващи свидетелствата. Тук надеждността е фактор за преценка чия позиция е по-достоверна, чии свидетелства или основания са обективно по-добри. Тази оценка е обективна, тя може да има за автор независимия арбитър в спора на мненията, който обосновава своята позиция и не засяга субективната основателност на позициите на Питър и Джоунс⁵. Може да се каже, че даден процес е надежден, когато генерира подходящите свидетелства, и в този смисъл надеждността има значение за правилното обосноваване, но дадено убеждение не се определя като неоснователно, ако самият агент не е в състояние да вземе предвид надеждността на когнитивните процеси

или не се очаква да я вземе предвид с оглед даденостите на неговия когнитивен капацитет. С други думи, надеждността е фактор в оценката за основателност на субективно притежаваното убеждение, само когато е разглеждана като възможно свидетелство. Всяка информация за надеждността на когнитивните способности или процеси на даден агент е релевантно свидетелство „за“ или „против“ приемането на формираните чрез тях убеждения, самостоятелно или в качеството им на свидетелства към други, инференциални вярвания.

Това се разкрива в случаите, в които при еднакво надеждни убеждения придаваме различна стойност на субективната основателност. Да си представим човек, който формира убеждение, че образът в огледалото, чиято рамка добре се вижда, е на негов брат близък. Зрението на този човек работи съвсем надеждно. Това е случай, различен от случая, в който една котка се намира в същата ситуация и формира аналогично убеждение за друга котка в стаята. Може да се приеме, че човекът вярва неоснователно, а котката – основателно, въпреки че и при двамата процесите са надеждни. Това е така, тъй като когнитивният капацитет на човека дава основание да се смята, че той е трябвало да извърши и други познавателни действия – трябвало е да обезпечи достоверността на своето убеждение чрез разглеждането на системата от свидетелства и рационалното ѝ осмисляне. Тук накърнена е не само телеологическата, но и рационалната основа за убеждението. Въпреки че интуициите на отделните хора могат да се различават, приемливо е да се смята, че в общия случай, когато преценяваме дали агентът вярва основателно, разглеждаме обективната основателност на неговите убеждения, така както бихме очаквали и той самият да я разглежда според способностите, които следва да притежава. Не прилагаме стандарти за надеждност на процеса изобщо, не упрекваме котката за нейната неспособност, докато при човека сме склонни да търсим проблем, тъй като той не е отчел всички свидетелства, които са релевантни. Човекът е нарушил,

⁵ Случаят, в който се оценява дали даден агент правилно е обосновал убеждението си, е различен от този, в който се преценява дали дадена теза е основателна изобщо, или с оглед на известното по въпроса. Субективната основателност също може да бъде обективно добра или недобра според това дали агентът е приложил правилно рационалните принципи на епистемичната оценка.

с други думи, една рационална норма, която е приложима към начина на обосноваване и е било в рамките на неговите познавателни възможности да не я нарушава. Тази норма е неприложима по отношение на котката. По същия начин може да се приеме, че безоснователно вярва този, който знае за съществуващи недостатъци на своето зрение, но не взема предвид надеждността му при формирането на вярвания, основани на зрителна информация. При преценката за основателност най-напред се адресират менталните състояния на агента, разглеждат се неговите свидетелства и начинът, по който агентът ги употребява, а не надеждността сама по себе си.

Адресирането на менталните състояния предполага, че основателността като условие за знание е отнесена преди всичко към извършването от агента, към неговата дейност и активна роля в процесите. Употребата на свидетелства, дори да не се разглежда тясно като рационална процедура по оценка на достоверността, е съзнателно (в най-общ смисъл) действие, което прави знанието неслучайно. Тя е елементът от приемането на убеждението, който е пряко насочен към избягването на възможността за грешка, и може да се свърже и с телеологичната основа за приемането на убежденията. Надеждността също може да се мисли като позитивно качество на един познавателен агент, което да се има предвид при основаването, но нейната натуралистка интерпретация в рилайъбилистките анализи отдалечава от интуицията за активната роля на познаващия при придобиването на познание.

Заклучение

Да се приеме, че оценката за основателност се базира основно върху използваните свидетелства, не изключва изобщо употребата на съображения, свързани с надеждността. Вместо мисловни експерименти, за тестване на езиковите интуиции могат да бъдат използвани емпирични данни от въпросници, които вероятно ще представят по-богата картина на езиковите употреби, допускаща и други условия. Тези данни са от значение за развитие на епистемологичния въпрос, към който тази тема допринася: може ли да има основателност на дадено убеждение без отнасяне към свидетелства, която основателност да е *достатъчна за знание*. Това е тема, която засяга продуктивността на семантичната основа на епистемологическите дискусии. Отговорът изглежда изисква диференциация на употребите на

термините за знание и основателност в отношение към различните агенти на познанието. Също така, въпреки стремежа към нормативна определеност, възможно е основателността да се определя от различни норми в различните „езикови игри“. Не е ясно дали във всички случаи приписването в естествения език се ръководи от строго епистемични норми, или участват и други ценности. Това важи и за употребата на термина във философските дискурси извън епистемологията⁶. Оправдаността на дадено убеждение няма само отношение към въпроса за достоверността, но и към въпроса за ролята на агента. Разнообразието от дискурси контекстуализира въпроса за познанието и основателността и така смекчава опозицията между двата подхода.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

1. **Бакалова 2005:** Бакалова, М. Теории за оправдаването в аналитичната епистемология. *Онтологико-епистемологични оптики в събътието на съвременността*. София: Виртуален център за музика, култура и научни изследвания, с. 146–159. // **Bakalova 2005:** Bakalova, M. *Teorii za opravdavaneto v analitichnata epistemologia*. Virtualen tsentar za muzika, kultura i nauchni izsledvania, s. 146–159.

2. **Бакалова 2012:** Бакалова, М. *Знаем ли нещо за външния свят*. София: Звезди. // **Bakalova 2012:** Bakalova, M. *Znaem li nesto za vanshnia svyat*. Sofia: Zvezdi.

3. **Conee, Feldman 2008:** Conee, E., Feldman, R. Evidence. *Epistemology: New Essays*. Smith, Q. (ed.), Oxford University Press. pp. 83–104.

4. **Feldman 1985:** Feldman, R. Reliability and Justification. *The Monist*, 68(2), pp. 159–174.

5. **Feldman 2014:** Feldman, R. Justification is Internal. *Contemporary Debates in Epistemology* (2nd ed.). Steup, M., Turri, J., Sosa, E. (eds.). Malden, MA: Wiley Blackwell, pp. 337–350.

6. **Goldman 1979:** Goldman, A. I. What is Justified Belief. *Justification and Knowledge*. Pappas, G. (ed.), Boston: Reidel. pp. 1–23.

7. **Lehrer 1990:** Lehrer, K. *Theory of Knowledge*. Boulder: Westview Press.

8. **Uzunova 2017:** Uzunova, D. The Image of the Woman and Love in the Context of German Romanticism. *New Challenges to Security and Development of the Balkans*. Bouzov, V. (ed.), vol. 4. V. Tarnovo: Ivis, pp. 336–344.

⁶ Особено като се има предвид, че мотивите за философско осмисляне на отношението между субект и обект в някои философски доктрини се ръководят от напълно неепистемични ценности (вж. напр. Uzunova 2017: 336–337).